

Л.О. Варзацька

УКРАЇНСЬКА МОВА
Навчання мови та мовлення
на основі тексту

2-4 класи

Навчально-методичний посібник

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН

ББК 74.261.4
В18

Варзацька Л.О.

В18 Українська мова. Навчання мови та мовлення на основі тексту. 2-4 класи: Навчально-методичний посібник. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2011. — 112 с.

ISBN 978-966-10-1739-8

У посібнику обґрунтовано і конкретизовано методичний підхід до навчання мови та мовлення на основі тексту. Розроблено вимоги до підбору текстів, способи їх використання на всіх етапах засвоєння граматичних і мовних умінь та навичок.

Для вчителів початкових класів, студентів педагогічних факультетів.

ББК 74.261.4

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва.*

ISBN 978-966-10-1739-8

© Навчальна книга — Богдан,
майнові права, 2011

ВСТУП

Необхідною умовою формування соціально активної і духовно багатой особистості є оволодіння мовою як засобом спілкування. У зв'язку з цим у лінгводидактиці особливо гостро постає проблема, як забезпечити органічний взаємозв'язок між мовною освітою і мовленнєвим розвитком учнів.

Для розвитку умінь використовувати мовні засоби у різних умовах спілкування необхідне не тільки запам'ятовування схем, моделей слів, словосполучень, речень, а й розуміння закономірностей їх функціонування. Тому так важливо опрацювати мовні явища (фонетичні, лексичні, словотворчі, граматичні) у контексті мовлення, вести спостереження, як взаємодіють мовні одиниці у процесі комунікації, яка їх роль у вираженні думки.

Сформувати у дітей уявлення про мову як цілісну систему, виробити у них уміння добирати необхідні слова, речення для вираження думок і почуттів немислимо без усвідомлення зв'язків між мовними явищами.

Усі розділи програми (Звуки і букви. Будова слова. Частини мови. Речення) вивчаються у контексті зв'язного мовлення. У зв'язку з цим у програму введено розділ «Текст». Учні одержують елементарні уявлення про зв'язне висловлювання (текст), його структуру, тему, головну думку, заголовок, основні типи мовлення (розповідь, опис, міркування), описи художні та наукові.

Спираючись на тексти, у яких виучувані мовні явища є типовими, учитель має можливість на всіх етапах формування мовних понять вести спостереження над взаємодією фонетичних, лексичних, словотворчих, граматичних явищ у зв'язних висловлюваннях та вчити дітей добирати слова, речення з огляду на мету та умови спілкування.

У даному посібнику обґрунтовується і конкретизується методика вивчення мови в контексті мовлення. Стосовно кожного етапу уроку розроблено види завдань і способи їхньої постановки для засвоєння граматичних знань та комунікативних умінь і навичок.

ТЕКСТ ЯК ЛІНГВІСТИЧНЕ ПОНЯТТЯ

Текст у сучасній лінгвістиці розглядається як послідовність кількох чи багатьох речень, побудованих відповідно до правил мови.

Як і інші мовні одиниці (слово, словосполучення, речення), текст (складне синтаксичне ціле) нерозривно зв'язаний із формами мислення. Але коли слову і словосполученню відповідає поняття, реченню — судження, то тексту — сукупність зв'язаних між собою суджень.

Судження, як відомо, складається із суб'єкта (предмета висловлювання — про кого або про що говориться) і предиката (що говориться про суб'єкт).

В ізольованому реченні суб'єкт відомий тому, хто слухає, а предикат виражає те нове, що повідомляється. У тексті ж суб'єкт (предмет висловлювання) розкривається не в одному реченні, а в ланцюгу суджень-речень. Предмет (суб'єкт) повідомлення тільки називається або мається на увазі, він невідомий тому, хто слухає, у якихось ознаках, які визначаються системою взаємозв'язаних предикатів цілого ряду суджень-речень.

Смислова цілісність тексту як його категоріальна ознака особливо чітко виступає у зіставленні із групою ізольованих речень.

Розглянемо приклад:

Слон — найбільша тварина на Землі. У теплих країнах ростуть пальми. Ящірки повзають по землі.

Слон — найбільша тварина на землі. Він живе у теплих країнах. Ніс у нього витягнутий, називається хоботом. З обох боків величезної голови широкі вуха.

Зліва записано групу речень. І хоча ці речення, безумовно, зв'язані між собою тематично, вони не утворюють текст, оскільки не характеризуються смисловою цілісністю. У кожному з речень говориться про різне: у першому — про слона, у другому — про пальми, у третьому — про ящірок.

Праворуч текст. Усі речення в ньому об'єднані спільним предметом висловлювання. В них описано слона.

Смислова цілісність тексту знаходить вираження в тому, що:

всі його елементи зв'язані з предметом висловлювання та головною думкою;

предмет або головна думка висловлювання визначається заголовком тексту; зміст тексту співвідноситься із заголовком;

текст розчленовується на три взаємозумовлені частини: початкову (зачин), основну (розробку теми), заключну (кінцівку).

РОЗВИТОК МОВЛЕННЄВИХ УМІНЬ

Щоб людина могла повноцінно спілкуватися, їй необхідно вміти: 1) орієнтуватися в умовах мовлення; 2) планувати своє висловлювання; 3) добирати відповідні мовні засоби для вираження думки; 4) контролювати правильність сказаного. Для того, щоб започаткувати відпрацювання цих найважливіших умінь зв'язного мовлення в молодших школярів, виділено такі основні чотири групи вправ: 1) інформаційно-змістові; 2) структурно-композиційні; 3) лексико- та граматики-стилістичні; 4) редагування. Ці типи вправ допоможуть правильно сприймати та створювати зв'язні висловлювання відповідно до мети, умов спілкування та норм літературної мови.

Інформаційно-змістові вправи забезпечують оволодіння змістовою стороною висловлювання. Вчать орієнтуватись в умовах спілкування, добирати матеріал для висловлювання, усвідомлювати межі висловлювання та розкривати його тему і мету, визначати тему і основну думку тексту.

У процесі виконання цих завдань діти приходять до розуміння смислової цілісності тексту як його основної ознаки: всі елементи тексту зумовлені темою і головною думкою висловлювання, тема і мета тексту визначаються заголовком, зміст тексту співвідноситься із заголовком.

Структурно-композиційні вправи підпорядковані розвитку умінь систематизувати зібраний матеріал, відділяти головне від другорядного, намічати опорні моменти висловлювання, добирати потрібні засоби для зв'язку речень і частин зв'язного цілого, членувати текст на логічно закінчені частини.

Одним з ефективних прийомів, що допомагає дітям усвідомити зв'язність тексту як його істотну ознаку, є відновлення деформованих висловлювань. Зіставляючи упорядкований текст з деформованим чи неповним, учні переконуються, що всі речення і частини в ньому взаємозв'язані і розташовані в певному порядку.

Великої ваги також надається таким вправам, як: поділ тексту на логічно закінчені частини, стисла (одним реченням) передача їх змісту, складання зачину чи заключної частини до основної, редагування з метою усунення необґрунтованих повторень, одноманітних синтаксичних конструкцій тощо.

Лексико- та граматики-стилістичні вправи підводять учнів до розуміння, що добір слів, синтаксичних конструкцій зумовлюється темою і основною думкою тексту. Діти вчать вживати найдоцільніші мовні засоби для вираження своїх думок. Спостерігають за функціонуванням

виучуваних граматичних засобів у мовленні, їх роллю у передачі інформації, створенні художнього образу; обґрунтовують вибір тих чи інших мовних засобів; вибирають із даних мовних засобів ті, які найдоцільніші у даному тексті; колективно знаходять кращі мовні варіанти для точного вираження думки.

Редагування. Ця група вправ має на меті сформувати уміння удосконалювати власні висловлювання, вчить помічати недоречно вжиті слова, граматичні форми чи синтаксичні конструкції, невідповідність висловлювання темі та меті, непослідовність викладу.

Такі вправи виконуються на кожному уроці: на одних — опрацьовуються помилки інформаційно-змістові, структурно-композиційні чи стилістичні, на інших — діти вчаться давати повний аналіз свого висловлювання і своїх однокласників у єдності змісту, структури та мовного оформлення. Їм пропонується пам'ятка:

чи відповідає зміст висловлювання заголовку, можливо, пропущено у змісті головне; як підтверджується фактами головна думка, чи немає у тексті зайвих слів і речень;

чи правильно побудований текст, як зв'язані між собою частини тексту і сусідні речення, може, слід щось переставити; чи допущено невинуваті повторення, як їх усунути;

як дібрано слова для розкриття теми, які слова вжито недоречно, у невласливому значенні; чи правильно побудовані речення;

чи цікаво і зрозуміло все викладено.

Основним методичним прийомом, що дає можливість наблизити зміст мовленнєвих вправ до сприймання учнями молодшого шкільного віку, є використання стилістично виразних текстів. Спираючись на текст, збагачуємо словник і граматичну структуру мовлення учнів, допомагаємо їм пізнати, як твориться будь-яке зв'язне висловлювання, які його істотні ознаки.

Принципово важливим у методиці названих вправ є їх комунікативна спрямованість. Постановка завдань не тільки передбачає засвоєння граматичних знань і мовленнєвих навичок, а й формує у дітей розуміння, що залежно від мети висловлювання (хочемо щось розповісти, живописно намалювати предмет чи точно назвати його істотні ознаки, довести своє твердження) говоримо по-різному.

Порівнюючи тексти різних типів і стилів (художнього і наукового), формуємо у дітей уявлення про типову, узагальнену мовленнєву ситуацію, вчимо добирати відповідні мовні засоби.

У навчанні послідовно використовується метод укрупнення дидактичних одиниць. Тексти для вправ добираємо тематичними блоками. Одночасно ведемо роботу над розвитком умінь переказувати та творити розповіді, описи, міркування, наукові і художні тексти.

диференційовано, стосовно кожного етапу формування граматичних понять визначити завдання для засвоєння граматичних знань і одночасно — розвитку умінь використовувати ці знання у монологічному мовленні (табл. 13).

Таблиця 13

Структура процесу формування граматичних знань у єдності їх засвоєння і застосування в мовленні

Етап формування понять	Завдання кожного етапу стосовно	
	засвоєння власне граматичних знань	оволодіння умінями вживати виучувані форми у монологічному мовленні
1. Початковий	актуалізація знань; мотивація навчальної діяльності; постановка проблеми; виділення і узагальнення суттєвих ознак поняття; встановлення зв'язку між ознаками; введення терміна, його усвідомлення	актуалізація виучуваних форм у мовленні учнів до введення поняття
2. Закріплення	закріплення суттєвих ознак поняття і зв'язків між ними; розкриття мовленнєвих функцій граматичних форм; розрізнення виучуваного поняття від зовні схожих; встановлення міжпонятійних зв'язків, включення знань у систему раніше вивчених; відпрацювання опорних умінь, повторення раніше вивченого	розширення уявлень про лексичне значення слова, його сполучуваність, розвиток умінь вживати слова відповідно до мети висловлювання; актуалізація типових синтаксичних конструкцій; спостереження над закономірностями побудови тексту

3. Застосування	удосконалення і закріплення граматичних форм, їх розгляд у функціонально-стилістичному аспекті	розвиток умінь монологічного мовлення
-----------------	--	---------------------------------------

Обирається найефективніший шлях роботи з учнями — постановка і розв'язання мовленнєвих завдань, що забезпечує активну навчально-пізнавальну діяльність школярів. Сам процес мовленнєвої діяльності стає для учнів одночасно і ситуацією розв'язання граматичних завдань.

Способи використання текстів, їх призначення залежать від етапу формування поняття.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Текст як лінгвістичне поняття.....	4
Підготовка до сприймання граматичних понять.....	6
Умови успішної підготовки до сприймання молодшими школярами граматичних понять.....	6
Методика формування синтаксичних умінь у 2-му класі	8
Розвиток і удосконалення синтаксичних умінь у 3-му і 4-му класах	13
Способи використання тексту під час початкового ознайомлення з поняттям	24
Текст як основа евристичної бесіди	24
Евристична бесіда на основі аналізу тексту.....	25
Евристична бесіда на основі зіставлення двох текстів	28
Евристична бесіда з опорою на драматизацію дії	32
Евристична бесіда, яка ґрунтується на переконструюванні тексту та порівнянні його з первинним	34
Використання тексту для постановки проблеми.....	36
Комплексні вправи для закріплення граматичних і мовленнєвих умінь	39
Закріплення власне граматичних знань, умінь та навичок.....	40
Включення нових знань у систему раніше набутих.....	52
Розвиток умінь аналізувати зв'язки слів у реченні	60
Розвиток мовленнєвих умінь	63
Робота над змістом і композицією висловлювання	65
Основна думка тексту. Заголовок.....	65
Семантико-композиційна структура тексту.....	67
Мовні засоби зв'язку речень у тексті	73
Слова, найважливіші для вираження думки.....	75
Основні типи і стилі мовлення	78
Збагачення словникового запасу	83
Робота над антонімами	83
Робота над синонімами	85

Спостереження за словами, вжитими в переносному значенні, багатозначністю та омонімією	88
Побудова словосполучень і речень, типових для виучуваних форм	90
Розвиток умінь визначати межі речення	90
Розвиток умінь поширювати та ускладнювати речення.....	91
Засвоєння конструкцій складного речення	94
Удосконалення граматичних знань у процесі складання зв'язних висловлювань	96
Поглиблення уявлень про роль дієслів у мовленні.....	97
Поглиблення знань про неозначену форму дієслова.....	99
Поглиблення знань учнів про час і особу дієслова	100

Навчальне видання

Варзацька Лариса Олександрівна

УКРАЇНСЬКА МОВА
Навчання мови та мовлення на основі тексту
2-4 класи

Навчально-методичний посібник

Головний редактор *Богдан Будний*
Редактор *Юлія Олейник*
Обкладинка *Володимира Басалиги*
Комп'ютерна верстка *Тетяни Золосєдової*

Підписано до друку 15.04.2011. Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Таймс. Умовн. друк. арк. 6,51. Умовн. фарбо-відб. 6,51.

Видавництво «Навчальна книга — Богдан»
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців
ДК № 370 від 21.03.2001 р.

Навчальна книга — Богдан, а/с 529, м. Тернопіль, 46008
тел./факс (0352) 52-06-07, 52-05-48, 52-19-66
publishing@budny.te.ua
www.bogdan-books.com

ISBN 978-966-10-1739-8

9 | 789661 | 017398